

אלה הדברים - בכל לשון

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וְחִצְרֹת וְדִי זָהָב" (ספר דברים פרק א פסוק א)

דברים רבה א א

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" - הלכה: אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכתוב ספר תורה בכל לשון? כך שנו חכמים²: אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפילין ומזוזות אינן נכתבים אלא אשורית.³ רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית.⁴ ומה טעמו של רשב"ג שאומר: "מותר לכתוב ספר תורה יונית"? כך לימדונו רבותינו, אמר בר קפרא: שכתוב: "יפת א-להים ליפת וישכון באהלי שם" (בראשית ט כז) - שיהיו דבריו של שם נאמרים בלשונותיו של יפת, לכך התירו שיכתבו בלשון יונית.⁵

אמר הקב"ה: ראה לשונה של תורה מה חביבה שמרפא את הלשון, מנין? שכן כתיב: "מרפא לשון עץ חיים" (משלי טו ד) - ואין "עץ חיים" אלא תורה, שנאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג יח). ולשונה של תורה מתיר את הלשון.⁶ תדע לך: לעתיד לבוא הקב"ה מעלה מגן עדין אילנות של תורה משובחים. ומה הוא שבחם? שהן מרפאים את הלשון שנאמר: "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל" (יחזקאל מז יב). מנין שהיא רפואה של לשון? שנאמר: "והיה פרוי למאכל ועלהו לתרופה" (שם). מהו "לתרופה"? רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי. חד אמר: לתרפיון.⁷ וחד אמר: כל שהוא אלם ולועט הימנו לשונו מתרפא ומצחצחה מיד בדברי תורה ...⁸

¹ זו הפתיחה לחומש החמישי, ספר דברים, המכונה גם "משנה תורה". לפני מעמד הר סיני נאמר למשה: "אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל" (שמות יט ו) ואילו כאן: "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל". ראה פירוש אור החיים על הפסוק שאכן מעביר קו ברור בין חומש דברים "שאמר משה דברים מפי עצמו דברים כאלה" ובין ארבעה החומשים הקודמים: "כל הקודם בד' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו". וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [משנה תורה](#) בפרשה זו. והפעם נרצה לדון בדברים עצמם. מה הם "הדברים" האלה ומה נוכל ללמוד מהם להלכה ולאגדה.

² מסכת מגילה פרק א משנה ת. וכן הוא במסכת סופרים פרק טו הלכה א. ובגמרא מגילה דף ט ע"א וע"ב.

³ ראה דברינו [משנה תורה - כתב הראוי להשתנות](#), בפרשה זו, על מהפכת הכתב שחולל עזרא וסיעתו בבית שני. אם העברית שלנו איננה העברית המקורית בה נתנה התורה, אפשר אולי גם לקבל שפות נוספות. אין ספק שהדבר מעיד על אוניברסליות התורה ותוקפה הרחב. אך עדיין אפשר לשאול: אוניברסליות למי? לעולם הרחב - לאומות העולם, או ליהודים שנתפזרו בקצווי תבל ודברו בשבעים לשונות?

⁴ עד כאן לשון המשנה במגילה. ובגמרא (מגילה ט ע"א) נפסקה הלכה כרבן שמעון בן גמליאל: "אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל". וכל זה לכתחילה ולקרוא בו. אבל לנהוג קדושה, לדעת כולם, נוהגים קדושה ואף מצילים מפני הדליקה בשבת, ספרי תורה שנכתבו בכל לשון (האם היה הדבר עד כדי כך שכיח?). ראה מסכת שבת ראש פרק ששה עשר: "כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין בהן ובין שאין קורין בהן ואף על פי שכתובים בכל לשון טעונים גניזה". וכן ראה מסכת סופרים פרק טו הלכה ב: "אף על פי שאמר רבן שמעון בן גמליאל אף ספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית, הודה לחכמים, שמצילין אותן מפני הדליקה. שאמר, מעשה ברבן שמעון בן גמליאל שהיה עומד על גבי בניין בהר הבית, והביאו לו ספר איוב כתוב תרגום, ואמר לבנאי וגנזו תחת הנדבך. ואף חכמים עמדו בדבריהם, דתנינן כל כתבי הקודש מצילין אותם מפני הדליקה, בין שקוראין בהם, בין שאין קוראין בהם". (האם שני רשב"ג שכאן הם אותו האיש? נראה שהאחד הוא בנו של רבן גמליאל דיבנה שחי אחרי החורבן והשני, נכדו של הלל הזקן שחי לפני החורבן וצ"ע). ה"תנינן" הוא, כאמור, במסכת שבת פרק טז משנה א. ועדיין ניתן לשאול: לפי חכמים שמתירים לכתוב ספר תורה בכל שפה, ולפי רשב"ג ביונית, מי הוא המוסמך לתרגם את התורה באופן אותנטי, תרגום נאמן ומדויק, שנחשב שיש לספר תורה זה קדושה? הרי אין זה סביר שסתם תרגום, לא מדויק ולא מהימן, של כל בחור-זעזער יקנה לספר קדושה.

⁵ בפשט הפסוק "יפת א-להים ליפת וישכון באהלי שם" א-להים הוא הנושא בשני חלקי המשפט: יפת א-להים ליפת וישכון (א-להים) באהלי שם. או: א-להים יתן ליפת מה שיתן, אבל שכינתו האמיתית תהיה אצל שם. ראה רש"י על הפסוק וכן יומא י ע"א: "אף על גב דיפת אלהים ליפת - אין השכינה שורה אלא באהלי שם". אבל הדרשן מוציא את הפסוק ממשוטו ומבאר בחילוף הנושא (כפי שכבר מורגל בפינו היום): יפת א-להים ליפת וישכון (יפת) באהלי שם - יפיתו של יפת באהלי שם. האם מדרש זה נאמר במקור בעברית או שתורגם מיוונית? ראה עוד בראשית רבה פרשה לו ח: "בר קפרא אמר יהיו דברי תורה נאמרים בלשוננו של יפת בתוך אהלי שם, רבי יודן אמר מכאן לתרגום מן התורה". ויפת הוא יוון כעולה ממשפט הפסוקים בבראשית פרק י (פסוק ב). ועל סמך דרשה אגדית זו נפסקה הלכה כרשב"ג. כאן וכן בגמרא מגילה ט ע"ב, ראה שם.

⁶ "לשונה של תורה מרפא מן הלשון" - לשון נופל על לשון נופל על לשון.

⁷ "לתרופה" - אומר הדרשן - פירושה לתרפיה (therapy). זהו מן המדרשים הנדירים שנותרו בידינו של דרשן שדבר, כך נראה, בפני קהל דוברי יוונית (קיסריה? צפון ארץ ישראל?). במקום לדרוש "ועלהו לתרופה" - לרפואה (ראה רש"י ומצודות על הפסוק) ולקשר את הפסוק מיחזקאל עם הפסוק מספר משלי שהביא לעיל: "מרפא לשון עץ חיים", נזקק הדרשן ללשון היוונית! תרופה היא תרפיה. וכל זאת הפתיחה לספר דברים: אלה הדברים - בכל לשון, בלשון הנשמעת לקהל השומעים. ובאמת שאלה היא למביני לשון: האם יש קשר בין השרוש רפ"א בעברית ותרפיה ביוונית או שהוא מקרי ופונטי בלבד?

⁸ כיון שאנו עסקי לשון נופל על לשון, צחצוחה של תורה מזכיר את המדרשים על הפסוק בישעיהו נח יא: "וְיִחַן ה' תְּמִיד וְהִשְׁבִּיעַ בְּצִחְצֻחוֹת נִפְשָׁךְ וְעִמְמִיךָ יְחַלֵּץ וְהָיִיתָ כְּגֹן נָהָה וְכַמּוֹצֵא מִיַּם אֲשֶׁר לֹא יִכָּזְבוּ מִימִי". ראה למשל, ויקרא רבה לד טו. ויש גם צחצוח תורה שעסק בצחצוח מגל, סכין וסייף והפך לצחצוח חרבות בבית המדרש. ראה הסיפור על ר' יוחנן ורש לקיש, בבא מציעא פד ע"א.

ר' לוי אמר: מה לנו ללמוד ממקום אחר? נלמד ממקומו. הרי משה, עד שלא זכה לתורה כתיב בו: "לא איש דברים אנכי" (שמות ד י). כיון שזכה לתורה, נתרפא לשונו והתחיל לדבר דברים. מנין? ממה שקרינו בענין: "אלה הדברים אשר דבר משה".⁹

מגילה דף ט עמוד א

אמר רבי יהודה: אף כשהתירו רבותינו יונית - לא התירו אלא בספר תורה, ומשום מעשה דתלמי המלך. דתניא: מעשה בתלמי המלך שכנס שבעים ושנים זקנים ... ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. דתניא: מעשה בתלמי המלך שכנס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסו. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. וכתבו לו: "אלהים ברא בראשית", "אעשה אדם בצלם ובדמות", "ויכל ביום הששי, וישבות ביום השביעי", "זכר ונקבה בראו" ולא כתבו "בראם" וכו".¹⁰

תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א הלכה ט

תני: רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יוונית. בדקו ומצאו שאין התורה יכולה להיתרגם כל צורכה אלא יוונית. בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יוונית. רבי ירמיה בשם רבי חייא בר אבא: תירגם עקילס הגר התורה לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע וקילסו אותו ואמרו לו: יפית מבני אדם.¹¹

מגילה דף ג עמוד א

ואמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע.¹² תרגום של נביאים - יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצתה בת קול ואמרה: מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם?¹³ עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגילתי סתריך לבני אדם; גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקת בישראל.¹⁴ ועוד ביקש לגלות תרגום של כתובים, יצתה בת קול ואמרה לו: דייד! מאי טעמא - משום דאית ביה קץ משיח.¹⁵

⁹ בסיום המדרש הדרשן חוזר וקושר את כל הדין ההלכתי והאגדי הזה לפרשת השבוע, "אלה הדברים". בכל הפרשיות במדרש דברים רבה (חוץ מאחת) יש פתיחתא אחידה: הדרשן פותח בענין הלכתי שהקשר בינו ובין פרשת השבוע נראה רחוק ו"לא שייך", עובר באמצע לחלק האגדה ומסיים בקישור לפסוק מוביל שבתחילת הפרשה: "... מנין? ממה שקרינו בענין? ... פסוק הפתיחה.

¹⁰ זהו המקור של חז"ל לתרגום השבעים המכונה בלטינית - Septuaginta. ראה המשך הגמרא שם כל המקומות שחכמים שינו בתרגום לתלמי, על מנת שלא לתת חומר בידי מקטרגים ומלעיזים על תורת ישראל ולא להוציא לעז עלינו או על הגויים (או על תלמי אישית). האם תרגום זה יכול להיחשב לטקסט מהימן של התורה ביוונית? עם או בלי השינויים? ראה סיפור מקביל, אך שונה, באגרת אריסטיאס (הספרים החיצוניים) שלפיו תרגום התורה נעשה בהזמנה מסודרת של תלמי פילדלפוס השני מתוך יוזמה מדעית מחקרית כנה, ובמטרה להוסיף את ספר התורה לספרייה הגדולה של אלכסנדריה. לצורך כך, הוא פנה לכהן הגדול בירושלים וזה שלח לו שבעים ושנים חכמים, שישה מכל שבט, שבאו במיוחד למצרים לצורך ביצוע המשימה זו. בבואם למצרים, זכו חכמים אלה לאירוח וכבוד גדול ונערך לכבודם משתה שבעת ימים בו נשאו נאומים מליציים. מפעל התרגום נמשך שבעים ושנים יום ובוצע בעבודת צוות משותפת (בניגוד לסיפור בגמרא לפיו הם הושבו בחדרים נפרדים). תרגום זה התקבל ע"י יהדות מצרים כנוסח מהימן וחתום - "על התורה הזאת אין להוסיף ואין לגרוע".

¹¹ ראה הפסוק המלא והקודם לו בתהלים מה ב-ג: "רָחַשׁ לְבִי דְבַר טוֹב אִמְרָ אֲנִי מַעֲשֵׂי לְמֹלֶךְ לְשׁוֹנֵי עֵט סוֹפֵר מְהִיר: יִפְיִית מִבְּנֵי אֲדָם הַיָּצֵק חֵן בְּשִׁפְתוֹתַי עַל כֵּן בְּרַךְ אֱלֹהִים לְעוֹלָם". שוב, רמז ברור לפסוק: "יפת א-להים ליפת וישכון באהלי שם". ר' אליעזר ר' יהושע סמכו ידיהם על תרגום זה ואף שבחוהו, משמע שהם ידעו היטב יוונית. והארמית תורגמה על-פי התרגום היווני!

¹² נחלקו הדעות בין המפרשים והחוקרים אם אונקלוס ועקילס (בירושלמי לעיל) אחד הם, או שני בני אדם שונים. ונפקא מיניה לענייננו, האם מדובר כאן בתרגום ישיר מעברית לארמית ע"י אונקלוס שהוא איש אחר מעקילס לעיל, או שזה אותו האיש שתרגם גם ליוונית וגם לארמית ואולי אפילו מהיוונית לארמית כמוסבר לעיל בירושלמי.

¹³ שים לב להבדל בין תרגום התורה שבו לא נודעזעה הארץ ולא נתגלו סתרי הבורא ובין תרגום הנביאים. התורה היא בראש ובראשונה ספר מצוות! הנביאים (ועוד יותר הכתובים להלן) הם סתרי הקב"ה! גם במדרש בו פתחנו - "ספרים נכתבים בכל לשון .. רשב"ג אומר: לא התירו אלא יונית" - גם שם אומרת הגמרא במגילה (ט ע"א): "אמר רבי יהודה: אף כשהתירו רבותינו יונית - לא התירו אלא בספר תורה, ומשום מעשה דתלמי המלך". התנ"ך אינו מקשה אחת. יש הבדל בין תורה לנביאים וכתובים ויש גם הבדל בין תורה ונביאים לכתובים. אבל יש גם הבדל נוסף, בין תרגום אונקלוס שהוא צמוד למילות התורה ומתרגם כמעט מילה במילה ובין תרגום יונתן בין עוזיאל שמרחיב מאד וכבר יצא מידי תרגום ונכנס לידי פירוש ומדרש. ראה ספרו של אביגדור שניאן: תרגום ואגדה בו, הוצאת מגנס, ירושלים תשנ"ג.

¹⁴ ראה שטיינזלץ שם: "שאם אין תרגום מקובל לפסוקים סתומים יבואו לידי מחלוקת בדבר משמעותם ועל ידי התרגום מתברר הפירוש". זו התשובה, לפחות לגבי השפה הארמית, לשאלתנו בהערה 3 לעיל בדבר סמכות התרגום. ולגבי היוונית, ראינו את תרגום השבעים במגילה ט לעיל או את תרגום השבעים ושניים באגרת אריסטיאס בהערה 10. ומה שחשוב בפירוש שטיינזלץ הוא הדגש שהתרגום מבאר את המקור ופותר בעיות וסתומות. איך היינו מתרגמים לאנגלית את "אלה הדברים"? התרגום המקובל ברוב התרגומים הוא These are the words, ללמדנו שהמילה דברים פירושה דיבורים, מילים.

¹⁵ כגון ספר דניאל שיש בו הרבה חישובי קץ. וכל זה לא מנע כמובן מחז"ל, פרשני המקרא וחכמי ישראל לדורותיהם מלעסוק בפסוקי הקץ וחזונו דניאל, מה גם שספר זה כתוב בחלקו הגדול בארמית ואינו צריך תרגום. ובידינו יש תרגום יונתן לתהלים, משלי, איוב ועוד ספרי כתובים.

מסכת סוטה דף מט עמוד ב

"ושלא ילמד את בנו יוונית". תנו רבנן: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים. בכל יום ויום היו משלשלין דינרים בקופה ומעלין להן תמידים. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יוונית, לעז להם בחכמת יוונית, אמר להן: כל זמן שעוסקים בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר, כיון שהגיע לחצי חומה, נעץ צפרניו נזדעזעה א"י ארבע מאות פרסה. אותה שעה אמרו: ארור אדם שיגדל חזירים, וארור אדם שילמד לבנו חכמת יוונית".¹⁶

ספרי דברים פסקא שמג ד"ה דבר אחר

כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל, לא בלשון אחד אמר להם אלא בארבעה לשונות. שנאמר: "ויאמר ה' מסיני בא" - זה לשון עברי (לשון הקודש). "וזרח משעיר למו" - זה לשון רומי. "הופיע מהר פארן" - זה לשון ערבי. "ואתה מרבבות קדש" - זה לשון ארמי.¹⁷

משנה מסכת סוטה פרק ז משנה ה

ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון שנאמר "באר היטב".¹⁸

רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק א הלכה יט

אין כותבין תפילין ומזוזה אלא בכתב אשורית, והתירו בספרים לכתוב אף ביוני בלבד, וכבר נשקע יוני מן העולם ונשתבש ואבד לפיכך אין כותבין היום שלשתן אלא אשורית.¹⁹

שבת שלום

ושנוכה לראות בנחמת ציון וירושלים

מחלקי המים

מים אחרונים: אחרי כל אריכות "אלה הדברים" במעמדה של השפה היוונית בתקופת בית שני, אי אפשר שלא להזכיר את ספרו של שאול ליברמן: יוונית ויוונית בארץ ישראל, מוסד ביאליק ויד בן צבי, ירושלים, תשנ"א.

¹⁶ הנה הזעזוע השני. הראשון, בתרגום לארמית והשני בהקשר עם יוונית. וכבר נעשתה ההבחנה בין השפה היוונית שהותרה ובין החכמה והתרבות (הפילוסופיה?) היוונית שהיא אסורה: "לשון יוני לחוד, חכמת יוונית לחוד" (סוטה שם וכן בבא קמא פג ע"א). ולבית הנשיאות התירו גם חכמה יוונית: "אלף ילדים היו בבית אבא, חמש מאות למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יוונית ... של בית רבן גמליאל התירו להן חכמת יוונית, מפני שקרובין למלכות" (בגמרא סוטה שם). ועוד שם על משולש השפות: ארמית, עברית ויוונית, ראה בגמרות סוטה ובבא קמא שם ואכמ"ל. ארמית ויוונית הן שתי השפות הזרות הנפוצות באותה תקופה, אך יש הבדל. הארמית היא שפה עממית לתרגום לקהל - "שניים מקרא ואחד תרגום". היוונית היא שפה מלומדת נוספת לצד העברית, בה ניתן לכתוב ספר תורה. לאילו שפות נוספות התכוונו חכמים כשאמרו "בכל לשון" במדרש בו פתחנו? לרומית? לערבית? לאנגלית בימינו?

¹⁷ הרי לנו סמך לריבוי לשונות לתורה ממעמד סיני עצמו. ובתנחומא (בובר) פרשת יתרו סימן טז (וכן הוא בפסיקתא דרב כהנא פרשה יב בחודש השלישי) מצאנו שפה נוספת: "כשגאלן הקב"ה בא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע. אמר הקב"ה: הריני משיח עמהם בלשון מצרי - "אנוך". אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים "אני", הוא אומר "אנוך". כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר "אנכי". איזו שפה חסרה? יוונית! אבל לעומתה יש רומית. האם הרומית מחליפה את היוונית? האם ניתן ללמוד מכאן שלכל תקופה יש את שפת השלטון והמשכילים שלה? יוונית, רומית, ערבית, אנגלית?

¹⁸ בכניסה לארץ, עוד יותר ממעמד הר סיני - שבעים לשון! מדוע? בגמרא המבארת משנה זו (סוטה לה ע"ב) משמע שהסיבה היא חיצונית - כלפי אומות העולם: "תנו רבנן: כיצד כתבו ישראל את התורה? רבי יהודה אומר: על גבי אבנים כתובה, שנאמר: "וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב" (דברים כז ח), ואחר כך סדו אותן בסיד. אמר לו רבי שמעון: לדברך, היאך למדו אומות העולם [של אותו הזמן] תורה? אמר לו: בינה יתירה נתן בהם הקב"ה ושיגרו נוטירין (סופרים) שלהן וקילפו את הסיד והשיאוה (העתיקוה)". אבל אולי הסיבה היא פנימית כדי שכל יהודי יבין את התורה ולא יהיה לאף יהודי, באיזו ארץ וגלות בהה הוא שרוי, שום תירוץ. וכדברי הרד"ק בספר יהושע פרק ח פסוק לב: "ואמרו כי בשבעים לשון כתבו אותם דברי התורה כמו שנאמר בתורה באר היטב כדי שיבינו אותם כל עם ולשון שיראו אותם". וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [האבן תשמו את האבן](#) בפרשת כי תבא.

¹⁹ במחלוקת רשב"ג וחכמים לעיל - הלכה כרשב"ג, מן הסתם לא רק בשל סמך הפסוקים (הערה 5 לעיל), אלא בשל חשיבותה של היוונית כשפת השלטון והתרבות הכללית. אפשר היה לכאורה להעתיק עקרון זה לשפות שלטון ותרבות לאורך הדורות: פרסית, לטינית (רומית, ראה לעיל), ערבית, אנגלית בימינו וכו'. לצד העברית, השפה הנפוצה והרשמית. אבל הרמב"ם (שבעצמו ידע שפות וכתב מחשובי ספריו בערבית, אומר: עד כאן. מה שהותר הותר וכיון שהשפה היוונית איבדה את הגמוניותה, בטל ההיתר של רשב"ג ונפסק העניין ובימינו רק עברית (אשורית). נראה שיש כאן קו מחשבה של הפרדה בין שפת הרחוב והעסקים ושפת בית הכנסת ובית המדרש ששורשיה עוד בגמרא: "בארץ ישראל ... או לשון הקודש או לשון יוונית. בבבל ... או לשון הקודש או לשון פרסי" (סוטה מט ע"ב, בבא קמא פג ע"א). מצפים מאדם מישראל שישלוט בלשון הקודש לפחות ברמה של הבנת התורה, בלי תרגום (דומני שרק התימנים עוד קוראים התורה עם תרגום לארמית), לצד שפת העסקים, הרחוב והתרבות הכללית. עכ"פ, כך צריך לקוות.